

OBIECTIVITATEA ȘI CATEGORIILE LOGICII OBIECTIVE ÎN ȘTIINȚA LOGICII A LUI HEGEL

DRAGOȘ POPESCU

INTRODUCERE

În două studii anterioare, apărute în vol. XIV și XIII din seria *Probleme de logică*, intitulate *Universal, particular și individual în logica subiectivă a lui Hegel* și, respectiv, *Teoria hegeliană a judecării*, precum și în lucrarea *Logica naturală și știința logicii în filosofia lui Hegel* am evidențiat o serie de procese pe care autorul *Fenomenologiei spiritului* le descrie utilizând terminologia logică clasică. Conceptul (*der Begriff*), judecata (*das Urtheil*) și silogismul (*der Schluss*) hegelieni – s-a putut constata – nu corespund semnificațiilor pe care acești termeni le au în logica clasică (sau tradițională; prin aceste expresii se desemnează logica așa cum era ea la vremea la care Hegel și-a desfășurat activitatea); nu se poate totuși înțelege corespunzător contribuția hegeliană fără o raportare constantă la semnificațiile clasice.

În continuare vom recapitula rezultatele cercetărilor noastre.

Conceptul, la Hegel, este rezultatul unui proces complex, în care sunt implicate universalitatea, particularitatea și individualitatea. Acest proces a fost descris în patru momente, pe care le-am denumit: particularizare, individualizare, universalizare, totalizare. Conceptul, ca întreg, apare simultan, în fiecare moment, în două moduri inseparabile: unul *afirmat* (care descrie vizarea obiectului) și unul *determinat* (care descrie exprimarea vizării obiectului).

Judecata, la rândul ei, este, de asemenea, rezultatul unui proces încă mai complex, în care universalitatea, particularitatea și individualitatea intră în raport prin intermediul structurii clasice S-P (structura judecării)¹. Am distins, în cadrul acestui proces, patru momente: particularizanta, universalizanta, individualizanta, totalizanta.

În cazul *silogismului* hegelian complexitatea procesului atinge apogeul. Am distins în cadrul silogismului hegelian nouă sinteze integrate plus una atipică, corespunzând celor patru figuri silogistice clasice și clasificării tradiționale a silogismelor după tipurile de judecări care le alcătuiesc. Cele zece sinteze identificate erau: sinteza nominală, sinteza proprietăților, sinteza explicativă, sinteza aparenței, sinteza experienței, sinteza reintegrării, sinteza transcendentă, sinteza identității substanțiale, sinteza absolută și, alături de ele, sinteza formală.

Conceptul, judecata și silogismul hegelieni sunt *funcții*; aceste funcții descriu complet, fiecare în parte, gândirea în cele trei posibilități ale ei de raportare la obiect:

¹ În acest punct, ca și în cazul silogismului, dar mai puțin în cazul conceptului, Hegel plătește un inevitabil tribut perspectivei logicii tradiționale asupra formelor gândirii. El a preluat din logică ceea ce a găsit disponibil în momentul istoric în care și-a desfășurat activitatea; ar însemna să-i aducem reproșuri nemeritate dacă l-am amenda pentru că nu ține cont de dezvoltări ulterioare ale acestei discipline.

a. modalitatea în care obiectul este independent de gândire și determină gândirea (numită de Hegel *Conștiință*);

b. modalitatea în care gândirea își afirmă autonomia față de obiect (pe care Hegel o numește *Conștiință de sine*);

c. modalitatea în care gândirea se afirmă ca determinantă pentru obiect (ceea ce Hegel numește *Rațiune*).

Ne-am găsi într-o gravă neînțelegere dacă am considera că echivalența fenomenologic-logică pomenită mai sus permite vreo simplificare – sau reducere – la produsul final al dezvoltării hegeliene. Cele trei funcții logice / trei momente fenomenologice sunt apropiieri succesive de adevăr (Idee), fără să fie totodată erori în sensul comun al termenului (adică: greșeli intenționate sau neintenționate în utilizarea schemelor de raționare). Conceptul, judecata și silogismul exprimă la fel de bine structura gândirii, sunt cele trei funcții ale gândirii care permit, fiecare în parte, o reconstrucție completă a obiectului. Gândirea nu se reduce însă la vreuna dintre ele.

De fapt, conceptul, judecata și silogismul alcătuiesc *structura* subiectivă a gândirii, adică un cadru formal de dezvoltare a acesteia, prin care gândirea se raportează permanent la obiect. Din acest motiv cele trei funcții ale gândirii sunt reunite de Hegel sub titlul *Subiectivitatea* al Logicii sale subiective. Prin raportarea ei permanentă la obiect în cele trei modalități pomenite, gândirea obține cunoaștere, iar cunoașterea apare ca ceva deosebit de procesele identificate sub titlul *Subiectivitatea*. Mai precis, cunoașterea este rezultatul aplicării proceselor *Subiectivității* la o altă structură: cea a Logicii obiective.

Logica obiectivă hegeliană este alcătuită din Teoria ființei și Teoria esenței. Cuprinsul celor două componente ale Logicii obiective ne arată că avem de-a face aici cu „categorii” tradiționale ale filosofiei sau, putem să le spunem și așa, cu teme de reflecție ale mai tuturor filosofiilor care s-au succedat de la nașterea acestei ocupații omenești și până azi (Calitatea, Cantitatea, Măsura – în cadrul Teoriei ființei și Esența reflectată în ea însăși, Fenomenul, Realitatea – în Teoria esenței). Dar ar însemna să ieșim din spiritul filosofiei hegeliene dacă ne-am mulțumi să considerăm aceste categorii de sine stătător, fără nici un fel de relație între ele. Ele sunt permanent în relație, altfel nici nu s-ar putea determina pe ele însele. Întrebarea următoare este deci cât se poate de firească: care sunt relațiile care se stabilesc între „categoriile” Logicii obiective? Iar răspunsul este: relațiile sunt date tocmai de *Subiectivitate*, adică de raporturile posibile dintre subiect și obiect.

Astfel, ca să dăm un exemplu (vezi și mai jos, cazul Obiectului chimic): în cazul *conceptului*, particularizarea relaționează Cantitatea (Teoria ființei) și Fenomenul (Teoria esenței); în cazul *judecății*, relația la nivelul Logicii obiective dintre Cantitate și Fenomen este determinată în continuare de individualizantă (relaționare, prin judecățile pozitivă, negativă și infinită, a Ființei, Ființei determinate și Ființei-pentru-sine cu Aparența, Esențialitățile și Temeiul) și, mai departe, în cazul *silogismului*, procesul se amplifică prin trei sinteze (nominală – corespunzătoare figurii I silogistice, a proprietăților – corespunzătoare figurii a II-a, explicativă – corespunzătoare figurii a III-a), care au, din punct de vedere subiectiv, tocmai semnificația *conceptului*, *judecății* și *silogismului*.

Trecerea de la Subiectivitate la Obiectivitate echivalează cu reparcurgerea circuitului celor trei figuri silogistice. Cele trei figuri silogistice alcătuiesc, la Hegel, în primă instanță, silogismul ființei determinate sau silogismul calitativ. Obiectivității îi este rezervat însă silogismul reflectării (care cuprinde silogismul totalității, pe cel al inducției și pe cel al analogiei).

I. TERMEN MEDIU CLASIC ȘI MEDIU SPECULATIV

Noțiunea fundamentală în interpretarea hegeliană a *Obiectivității* este cea de *[termen] mediu*. Sensul mediului în logica hegeliană are trăsături comune cu sensul tradițional (aristotelic) al termenului mediu, dar și trăsături aparte, valabile doar în logica speculativă.

Termenul mediu, o noțiune (ῥοζ), este definit de Aristotel după cum urmează: „καλῶ δὲ μέσον μὲν δ καὶ αὐτὸ ἐν ἄλλο ἐν τούτῳ ἐστίν, δ καὶ τῆ θέσει γίνεται μέσον”, redat în traducerea lui Mircea Florian: „Numesc mediu acel termen care este conținut în altul și totodată conține pe altul în sine: ca poziție, el ocupă, astfel, locul din mijloc” (*An. pr.*, I, 4, 25b). Pornind de la definiția termenului mediu, silogismul este înțeles în logica clasică ca „*raționament în care se stabilește o relație între doi termeni pe baza relației lor cu un al treilea termen*”². La Aristotel, relația termenului mediu (μέσον) cu ceilalți doi termeni, extremii (ἄκρα), se stabilește în funcție de *extensiunea* lor (în figura I) sau în funcție de *poziția* pe care o ocupă față de ei³ (la început – figura a II-a; la sfârșit – figura a III-a). Figura a IV-a silogistică nu apare la Aristotel.

Ceea ce are Hegel de reproșat clasificării tradiționale a silogismelor nu ține de valabilitatea clasificării însăși, care este recunoscută, ci de faptul că ea a fost (mai este încă) utilizată *numai* în scopul construirii de raționamente corecte. Pornind de la un termen mediu, ales mai mult sau mai puțin arbitrar din mulțimea noțiunilor comune, această manieră de a demonstra poate ajunge la cele mai diferite concluzii, ba chiar și la concluzii opuse. Și aceasta deoarece „Cu cât este mai concret un obiect, cu atât el are mai multe laturi care îi aparțin și pot servi drept termeni medii”⁴. Este suficient s-o selectăm, dintre numeroasele laturi (definiții, înțelesuri, semnificații circumstanțiale etc.) ale obiectului, pe acea latură care ne interesează și s-o fixăm exclusiv pe ea drept noțiunea care corespunde întrutotul obiectului vizat, pentru a construi apoi cu ajutorul ei silogisme corecte. Ceea ce, arată Hegel, este o practică curentă – poate că, până la un punct, chiar justificată – în anumite domenii, precum dreptul civil sau relațiile dintre state⁵. Dacă, în aceste cazuri, interesele indivizilor sau statelor pot oferi o justificare, fie ea și exterioară, a procedurii demonstrativ avută în vedere, în cazul filosofiei el se vedește total inacceptabil. A defini, de exemplu, libertatea exclusiv „drept contrariul abstract al necesității” sau a-l defini pe Dumnezeu exclusiv așa cum o face deismul înseamnă a găsi abuziv termenii medii ai unor silogisme corecte care nu vor fi nicidecum acceptate drept *adevărate*, tocmai fiindcă conceptul de libertate și cel de Dumnezeu nu se reduc la termenii medii utilizați de ele.

Din punct de vedere filosofic, sau speculativ, figurile silogismului nu se clasifică numai în funcție de poziția termenului mediu față de extremi, ci și „prin felul în care fiecare dintre membrele sale ocupă atât locul extrem, cât și pe acela de mediu mijlocitor”⁶. Clasificarea silogismelor nu este doar ansamblul de reguli care permite raționarea corectă ori depistarea mai ușoară a erorilor săvârșite în decursul raționării, ci exprimă un proces prin care trece gândirea; „tot ce e rațional se dovedește a fi un silogism întreit”⁷.

Termenii medii ai silogismului întreit despre care vorbește Hegel nu sunt noțiuni comune, ci sunt, așa cum am amintit mai sus, rezultatele unor procese desfășurate anterior, în

² Ion Didilescu, Petre Botezatu, *Silogistica. Teoria clasică și interpretările moderne*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1976, p. 63.

³ *Ibidem*.

⁴ G.W.F. Hegel, *Enciclopedia științelor filosofice*, Partea I – *Logica*, § 184, traducere de D.D. Roșca, Virgil Bogdan, Constantin Floru și Radu Stoichiță, Editura Humanitas, București, 1995, p. 297.

⁵ *Ibidem*, § 184, Adaos, p. 298.

⁶ *Ibidem*, § 187, Adaos, p. 300.

⁷ *Ibidem*.

cadru conceptului și judecății. Avem de-a face cu o structură în dezvoltare, în care individualitatea, particularitatea și universalitatea se determină reciproc. Ajunsă la silogism, gândirea se afirmă ca determinantă pentru obiect în sensul că nu se mai raportează la acesta ca la ceva *diferit* de ea, nici ca ceva *opus* față de ea. Aceasta nu înseamnă că lumea obiectelor diferite de gândire sau lumea obiectului opus gândirii îi sunt străine, necunoscute gândirii. Gândirea, în structura ei conceptuală și în cea judicativă, s-a raportat deja la lumea obiectelor diferite de gândire și la lumea ca obiect opus gândirii. În structura triplicității silogistice, gândirea continuă să se raporteze la obiect, dar acesta deja face parte din ea, nu mai este nici divers, nici opus, ceea ce, pentru Hegel, înseamnă că gândirea este rațională.

Universalul, particularul și individualul rațional, se înțelege din cele spuse, nu sunt echivalente cu universalul, particularul și individualul în momentul conceptului și, respectiv, în cel al judecății. Dar nici nu sunt *altceva* decât universal, particular și individual ca atare. În momentul rațional al gândirii, în silogism, fiecare ocupă locul termenului mediu. Definiția aristotelică a termenului mediu îi rezerva acestuia o anumită *poziție* față de extremi (τῆ θέσει γίνεται μέσον); poziția față de extremi a mediului speculativ îi consfințește în continuare statutul. Însă universalul, particularul și individualul rațional nu sunt medii doar pentru că ocupă o poziție față de extremi. Ei *ajung* să ocupe poziția respectivă, și o cedează în continuare următorului mediu, până ce toate pozițiile posibile sunt parcurse. Individualul, particularul și universalul rațional sunt atât extremi, cât și medii ai silogismului. Prin această situație silogismul speculativ încetează de a mai putea fi utilizat în vederea susținerii unei teze căutându-se pentru asta un termen mediu să susțină corectitudinea sa, nu mai este un procedeu demonstrativ. El are un alt rol: de a evidenția *toate* tezele pe care raportarea la obiect le permite. Cu alte cuvinte, silogismul configurează latura rațională a gândirii.

Deoarece a fost succesiv minor, termen mediu și major al unui silogism, fiecare concept determinat (universalul, particularul, individualul) este mai mult decât un simplu termen, o noțiune oarecare (ἄροζ). Este mediu și în sens de atotconținător, de mediu ambiant al unui proces care nu se deosebește substanțial de el.

Înțelesul speculativ al mediului produce o transformare importantă a înțelesului clasic al rațiunii. Aceasta nu mai este *doar* o facultate de cunoaștere, o capacitate, o înzestrare a omului, în virtutea căreia el poate să *raționeze*, corect sau incorect, ci și o caracteristică a lumii însăși, din care insul rațional face parte. Rațiunea, ca facultate de cunoaștere *se reflectă* în Obiect, văzut ca întreg (o lume, un univers), iar Obiectul, la rândul lui, *reflectă* cunoașterea asupra lui, de asemenea ca întreg.

Atunci când enunțăm ceva despre obiectul rațional noi nu facem decât să limităm cunoașterea asupra lui, să emitem un *punct de vedere* despre el, care ia forma unei *teze*. Orice enunț asupra obiectului rațional este, obligatoriu, o limitare a cunoașterii cu privire la el. Un punct de vedere diferit se poate constitui însă ca o *antiteză*. Și acesta implică, ca și celălalt, o limitare. Susținerea exclusivă a oricărei teze sau antiteze cu privire la obiectul rațional se dovedește așadar a fi o atitudine mai degrabă irațională, oricât de corectă ar părea ea din punct de vedere logico-clasic. Acest fapt îl preocupase deja pe Kant; autorul *Criticii rațiunii pure* preferă să conserve vechiul înțeles restrâns al rațiunii – o facultate de cunoaștere – introducând restricții ale utilizării ei, ceea ce înseamnă totuși că antinomiile rațiunii sunt izolate – adică împiedicate să-și îndeplinească rolul distructiv asupra științei, care se vede pusă în situația incomodă de a accepta simultan enunțuri care se contrazic – nu soluționate.

Pentru rațiune, în sens speculativ hegelian, apariția antinomiilor nu exprimă eșecul demersului rațional, ci doar necesitatea unor transformări la nivelul mediului. Asupra acestor transformări ne vom concentra atenția în continuare. Cele trei figuri silogistice

alcătuiesc, în primă instanță, *silogismul ființei determinate* (sau: silogismul calitativ). Termenii medii ai acestui silogism, reconstituiți în lucrarea anterioară *Logica naturală și știința logicii în filosofia lui Hegel*, sunt:

$$\mathbf{M}_{P \rightarrow P}, \quad \mathbf{M}_{I \rightarrow I}, \quad \mathbf{M}_{U \rightarrow U}.$$

Ordinea lor nu este indiferentă, ci este prescrisă de evenimente care au avut deja loc în momentul judecății, precum și de alte cerințe, cum ar fi, de exemplu, aceea ca majorul figurii I să fie universal. Ei corespund, în viziunea lui Hegel, deocamdată mai mult intelectului, momentului judicativ al gândirii, decât rațiunii. Și aceasta pentru că termenii lui, atât extremii, cât și mediul, provin din judecată⁸, nu au ocupat încă poziții în structura vreunui silogism.

Rațiunii îi revin însă mediii *silogismului reflectării*:

$$\mathbf{M}_{P \rightarrow P-U}, \quad \mathbf{U-M}_{I \rightarrow I}, \quad \mathbf{I-M}_{U \rightarrow U-P}.$$

Fiecare mediu al silogismului reflectării respectă succesiunea figurilor silogistice din silogismul ființei determinate. Ceea ce apare în plus în silogismul reflectării privește faptul că acesta are universalul în poziția de major (figura I și II-a) ori chiar în poziția de mediu (figura a III-a), ceea ce, cum se va vedea în continuare, din punct de vedere speculativ este de mare importanță. Figura I a silogismului reflectării (numită de Hegel *silogism al totalității*) conferă o determinație universală mediului din figura I a silogismului ființei determinate. Ceva similar se petrece în cazul figurii a II-a a silogismului reflectării (denumit și *silogismul inducției*), în care mediul este, de asemenea, determinat ca universal. În cazul figurii a III-a, mediul este el însuși universal; ca universal el mijlocește între individual și particular, fiind deci determinat ca mediu de majorul și de minorul silogismului, nu doar de poziția sa.

Aceste poziționări ale mediilor față de universal *nu sunt simple coincidențe, ci consecințe ale regulilor de constituire a silogismului speculativ*. De asemenea, ele respectă regulile de determinare întâlnite deja în momentele conceptului și judecății.

II. OBIECTUL MECANIC

Când vorbim despre Obiectul mecanic sau, cum îl denumește Hegel luându-l în considerare ca univers, despre Mecanism, nu trebuie să înțelegem că acesta desemnează un aparat sau un dispozitiv creat de om (precum un plan înclinat sau un scripete) cu ajutorul căruia sunt exploatate în folosul nostru legile fizicii. Obiectul mecanic (Mecanismul) are aici sensul lumii reconstituite pe planul gândirii ca fiind alcătuită numai pe baza legilor fizicii. Desigur că, pentru Hegel, Obiectul mecanic putea fi conceput în limitele permise de dezvoltarea fizicii vremii sale, care era în principal mecanică. Remarca este valabilă și în cazul Obiectului chimic și în cel al Obiectului teleologic (care corespunde cu ceea ce, general privind chestiunea, azi poartă numele biologiei) – și trebuie să accentuăm că dezvoltarea științelor era aici și mai redusă decât în cazul fizicii.

Cum avem în vedere *lumea ca întreg gândită ca un mecanism*, Obiectul mecanic se referă la toate realitățile, la tot ce cuprinde lumea întrucât o gândim ca unitate; așadar nu numai preocupările propriu-zise de fizică se cuprind în conceptul de Mecanism, ci toate

⁸ A se vedea studiul nostru *Teoria hegeliană a judecății*, în „Probleme de logică”, vol. XIII, Editura Academiei Române, București, 2010.

faptele de cunoaștere, inclusiv cele care țin de domeniul spiritual, vor alcătui conținutul Obiectului mecanic.

Posibilitatea de a considera lumea ca întreg în forma Obiectului mecanic nu apare, cum s-ar putea crede la o examinare superficială a chestiunii, ca urmare a succesului explicativ al mecanicii într-o anumită fază a dezvoltării ei. Mai degrabă situația se prezintă invers: succesul explicativ al acestei științe (și, în general, al oricărei științe) se datorează faptului că structura gândirii conferă explicației științifice cadrul conceptual care extinde această explicație, dincolo de grupul restrâns de fenomene care au solicitat o explicație, asupra *tuturor* fenomenelor, unificându-le într-un fenomen unic, universal. Explicația se impune astfel ca explicație *rațională*.

Lumea gândită ca Mecanism își face apariția o dată cu nașterea științelor moderne, deși omul a fost capabil și înainte de acest eveniment, plasat în secolul al XVI-lea, să construiască mecanisme și chiar să descopere legile funcționării lor. Observând, făcând ocazional și experimente, Arhimede reușea deja să descopere legi ale mecanicii și să le formuleze corect. Însă ideea unei lumi organizate în conformitate cu aceste legi aparține epocii deschise prin observațiile minuțioase ale lui Galilei privind mișcarea corpurilor. Din această epocă, legile încep să fie înțelese altfel, iar motivul pentru care *pot fi* înțelese altfel ține de gândirea însăși, nu de fenomenele pe care le descriu aceste legi. Istoria dezvoltării științifice este doar aspectul exterior al dezvoltării rațiunii.

Istoriile unei științe consemnează evenimentele care i-au pus bazele și le interpretează deseori în funcție de stadiul în care se găsește știința respectivă. Geniul unui savant, colaborarea dintre specialiști, acumulările de cunoștințe într-un domeniu, nivelul de dezvoltare culturală, tehnologică sau economică joacă în aceste istorii un rol important, câteodată decisiv. Din punct de vedere speculativ, marile descoperiri din științe nu apar însă decât ca ilustrările unor evenimente atemporale, care țin de gândire, nicidecum de împrejurări social-culturale sau perfecționări tehnice. O mare descoperire științifică nu semnalează, din punct de vedere filosofic, decât că la nivelul gândirii s-a petrecut o transformare, o reorganizare de nivel categorial, pe care filosofia este datoare s-o evedențieze; condițiile în care s-a petrecut ea sunt secundare și pot face obiectul unor investigații auxiliare celei propriu-zis filosofice.

Cea dintâi structură rațională a gândirii apare în figura I a silogismului ființei determinate. Mediul acestui silogism speculativ este particularitatea, majorul este universalitatea, iar minorul individualitatea. Sau, în termenii lui Hegel: „obiectul este silogismul a cărui mijlocire a fost realizată și, drept urmare, a devenit identitate nemijlocită. El e deci în sine și pentru sine un ce universal, universalitate luată nu în sensul unei comunități de proprietăți, ci ca una care străbate particularitatea și e în aceasta individualitate nemijlocită”⁹.

Pe de altă parte, figura I reappare în silogismul reflectării, în care mediul este legat de major, de universalitate. Între cele două silogisme de figura I apare o contradicție:

$$M_{P \rightarrow P} \parallel M_{P \rightarrow P-U}$$

Să analizăm în continuare această contradicție.

În primul rând, remarcăm că nu este vorba despre *enunțuri contradictorii*. Mediii celor două silogisme nu sunt componente ale unor judecăți în sens clasic, ci mediază între individualitate și universalitate, adică între concepte determinate care, toate trei, au fost, anterior, subiecte și predicate ale judecății în sens speculativ. Avem de-a face, de fapt, în cele două silogisme, cu două tipuri de raționalitate.

⁹ G.W.F. Hegel, *Știința logicii*, traducere de D.D. Roșca, Editura Academiei, București, 1966, p. 713.

În al doilea rând, *niciunul dintre cei doi medii aflați în raport de contradicție nu este o simplă noțiune comună*. Raportul clasic de contradicție este insuficient pentru a descrie contradicția care apare aici. Ba mai mult, așa cum se va vedea, din punct de vedere conceptual și judicativ, nu avem de-a face cu nici o contradicție.

Pentru înțelege cu ce fel de contradicție avem de-a face în această situație se impune să desfășurăm structura fiecărui mediu al acestei relații. Ceea ce se evidențiază în *Tabelul I*, în care, din punctul de vedere al conceptului și din cel al judecății, $M_{P \rightarrow P}$ și $M_{P \rightarrow P-U}$ apar drept identice. Particularitatea, care constituie mediul figurii I a silogismului ființei determinate, ca și particularitatea silogismului totalității, au traversat deja procesele denumite de noi *particularizare* (momentul conceptului) și *particularizantă* (momentul judecății). Pe planul silogismului însă, identitatea dispare: mediul silogismului totalității este, ca să ne exprimăm astfel, mai cuprinzător decât corespondentul său din momentul ființei determinate.

Tabelul I

<i>Conceptul</i>	<i>Judecata</i>	<i>Silogismul</i>
UP (Particularizarea)	P-I \rightarrow P-U \rightarrow P-P (Particularizanta)	$\left\{ \begin{array}{l} M_{P \rightarrow P} \text{ (Sinteza nominală)} \\ M_{P \rightarrow P-U} \text{ (Sinteza aparenței)} \end{array} \right.$

Expresia „mai cuprinzător” pe care am folosit-o mai sus se justifică nu doar prin schimbările de poziție ale mediilor (care au loc în silogismele de figura a II-a și a III-a ale ființei determinate, adică acele procese care precedă constituirea mediului din silogismul totalității), ci și prin transformările corespunzătoare ale acestora la nivel categorial (adică la nivelul Logicii obiective).

Parcurgând porțiunea din cuprinsul *Științei logicii* care privește Logica obiectivă (Teoria ființei și Teoria esenței) cu scopul de a ne face o idee asupra materiei tratate, s-ar putea să înțelegem greșit raportul dintre Ființă și Esență. Pericolul constă în a vedea în Logica obiectivă o simplă listă de categorii sau o succesiune de noțiuni de extremă generalitate, pe care gândirea le utilizează atunci când se angajează în procesul cunoașterii. Greșeala nu ar fi absolută, ar putea rămâne multă vreme insesizabilă; într-un fel, Ființa, Ființa determinată, Ființa-pentru-sine, Cantitatea, Câtimea, Raportul cantitativ, Cantitatea specifică, Măsura reală, Devenirea esenței, Aparența, Esențialitățile sau determinațiile de reflectare, Temeiul, Existența, Fenomenul, Raportul esențial, Absolutul, Realitatea, Raportul absolut alcătuiesc într-adevăr o listă de categorii, ba chiar și o succesiune. Însă ele nu reprezintă nici pe departe *doar* lista, fie și completă, a categoriilor. Adevărata semnificație a categoriilor Logicii obiective stă, cum arătam și mai sus, în raporturile lor.

Pe de o parte, categoriile înșirate coincid cu cele din lista kantiană, în sensul că sunt „concepte care se raportează *a priori* la obiecte”¹⁰. Pe de altă parte însă, raporturile lor alcătuiesc o *structură*. Această structură *nu* este schematismul transcendențial kantian, adică ansamblul de condiții formale și pure ale *sensibilității*, care organizează folosirea, de către intelect, a conceptelor¹¹, ci *gândirea ca atare*¹².

Gândirea ca atare (nu imaginația, ca la Kant) este relaționarea categoriilor Logicii obiective în momentele conceptului, judecății și silogismului. În cazul de față, al Obiectului mecanic, relația categoriilor Logicii obiective produce un tip de obiectivitate

¹⁰ *Ibidem*, p. 44.

¹¹ Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*, A, traducere de N. Bagdasar și E. Moisuc, Editura Științifică, București, 1969, p. 172.

¹² G. W. F. Hegel, *op. cit.*, p. 45.

în care obiectele subzistă „unul în afara celuilalt”¹³. Examinând din perspectiva Conceptului această obiectivitate, regăsim următoarea situație: obiectul este afirmat ca universal, dar determinat ca particular. Pe planul Logicii obiective, aceasta însemna că ființa obiectului este Cantitate specifică și, în mod esențial, ea este reflectare în sine însuși (Absolut), ceea ce justifică afirmația lui Hegel că, acum, orice conexiune a obiectelor este exterioară acestora. Din perspectiva Judecății, corespondentul Obiectului mecanic apare în judecata necesității, relaționând categoriile Logicii obiective ale Măsurii (ca subiect al judecății necesității) și Realității (ca predicat al judecății necesității). Obiectul mecanic, în momentul judecății, este determinat ca Măsură-Realitate sau, altfel spus, ființa lui este Măsură, iar din punct de vedere esențial Obiectul mecanic apare ca Realitate.

Dar atât momentul conceptului, cât și cel al judecății reprezintă abordări insuficiente ale obiectului. Insuficiența lor se datorează faptului că, în pofida descrierii complete pe care fiecare în parte o aduce obiectului, nici unul, nici celălalt dintre momente nu poate garanta adevărul descrierii. De fapt, Obiectul mecanic – în măsura în care vorbim despre el în momentele conceptului și judecății – nu poate alcătui o *lume ca întreg*. Aceasta pentru că, în momentul conceptului, Obiectului mecanic îi lipsește determinația individualității. De asemenea, în momentul judecății, deși individualitatea, universalitatea și particularitatea stau succesiv ca predicate ale judecăților categorică, ipotetică și disjunctivă, subiectul rămâne permanent particularitatea.

Abia prin trecerea judecății apodictice în silogismul figurii I individualitatea, particularitatea și universalitatea permit alcătuirea, de către gândire, a unei *lumi ca întreg*. Silogismul (*der Schluss*) figurii I reprezintă o *închidere* a procesului pe care l-a deschis particularizarea. Judecata necesității (particularizanta) și particularizarea sunt adevărate numai în cadrul acestei închideri. Căci adevărul nu înseamnă, pentru Hegel, corespondența dintre propoziții și diferite stări de fapt la care ele se referă, ci recuperarea treptată, în procesul gândirii, a universalității, particularității și individualității. Acest înțeles dat silogismului justifică înțelesul nu doar de mijlocitor, ci și de mediu ambiant pe care termenul mediu al silogismului speculativ îl are. Mai precis, mediul silogismului speculativ este un mediu al unor raporturi intercategoriale din perspectiva Logicii obiective și totalitatea raporturilor conceptelor determinate din perspectiva Logicii subiective.

Așadar, mediul silogismului calitativ al figurii I ($M_{P \rightarrow P}$) restructurează raporturile intercategoriale de tip conceptual și judicativ stabilite în cadrul proceselor denumite de noi particularizare și particularizantă. Categoriile Logicii obiective își modifică apoi raporturile, succesiv, în silogismele figurii a II-a și a III-a. Mediul figurii I a silogismului reflectării conferă astfel, iarăși, particularității, poziția privilegiată în silogism. Deoarece individualitatea și universalitatea au fost anterior, la rândul lor, medii în silogismul calitativ, conceptele determinate ale noului silogism nu mai sunt identice din punct de vedere categorial cu cele din silogismul calitativ. În cazul avut în vedere aici particularitatea (mediul silogismului) este ea însăși determinată universal: $M_{P \rightarrow P-U}$.

Totuși, din punct de vedere conceptual și judicativ, între mediul figurii I a ființei determinate ($M_{P \rightarrow P}$) și mediul figurii I a reflectării ($M_{P \rightarrow P-U}$) nu putem sesiza vreo deosebire; structura categorială a gândirii, întrucât structura ei este de Concept sau de Judecată, nu ne permite acest lucru.

Contradicția dintre cei doi medii se referă, așadar, la relația dintre două structuri categoriale. Ambele au aceeași formă (sunt silogisme speculative de figura I), dar asemănarea lor se mărginește doar la această identitate formală. Nepotrivirea structurală a

¹³ *Ibidem*, p. 711.

lunii gândită ca mecanism în conformitate cu silogismul figurii I a ființei determinate cu cea a lumii gândită ca mecanism conform silogismului figurii I a reflectării nu va putea fi rezolvată prin apel la Concept și Judecată; aceste momente nu-i pot furniza gândirii raționale decât cel mult o varietate de paradoxuri, nu soluții.

Manifestarea nepotrivirii structurale a celor două tipuri de raționalitate, a discordanței lor, este denumită Proces mecanic de Hegel. Procesul mecanic surprinde trecerea de la lumea monadică dată de mediul $M_{P \rightarrow P}$, la mecanismul absolut al mediului $M_{P \rightarrow P-U}$ ¹⁴. Ca și în cazul Obiectului mecanic, unde nu aveam de-a face cu obiectele în sensul fizicii, nu trebuie să credem prin Procesul mecanic se iau ca teme de studiu interacțiunile dintre obiectele fizice. De fapt, Procesul mecanic, așa cum ne dăm seama urmărind expunerea hegeliană, descrie reconfigurările categoriale (o traiectorie circulară din punct de vedere formal) care conduc de la $M_{P \rightarrow P}$ la $M_{P \rightarrow P-U}$. Acestea nu mai țin de Concept sau de Judecată, ci sunt tot silogisme, configurații raționale ale gândirii. Referințele lui Hegel la sistemul solar și la structura societății sunt numai *ilustrări* ale Procesului mecanic.

III. OBIECTUL CHIMIC

Hegel aduce unele precizări cu privire la înțelesul dat, în primă instanță acestui tip de obiect: „o totalitate de sine stătătoare în general, un obiect reflectat în sine, care e deci distinct de modul său de a fi reflectat în afară, este o bază indiferentă, este individul care încă nu e determinat ca diferit; și persoana este mai întâi o astfel de bază care nu se raportează decât la sine”¹⁵.

Desigur că, descriind Obiectul chimic, Hegel nu putea să țină cont decât de chimia vremii sale, ceea ce era valabil și în cazul fizicii. Dar, ca și în acel caz, nu trebuie să considerăm că Obiectul chimic este vreunul dintre elementele chimice cunoscute pe vremea filosofului sau compozițiile substanțelor chimice. *Știința logicii* nu-și propune să îmbunătățească cercetările din domeniul fizicii sau chimiei, ci să înțeleagă gândirea, care este capabilă să creeze științe precum fizica sau chimia. Obiectul chimic este acum, pentru noi, ca și cel mecanic, o structură categorială rațională, al cărui mediu este dat de silogismul figurii a II-a a ființei determinate. Acesta, analog celui de figura I, este în contradicție cu mediul figurii a II-a a reflectării:

$$M_{I \rightarrow I} \parallel U-M_{I \rightarrow I}$$

Această contradicție este formulată de Hegel în termenii următori: „Obiectul chimic, care e astfel contradicția nemijlocitului său mod-afirmat și a conceptului său individual imanent, este o tendință de a-și suprima modul-determinat al ființei sale determinate și de a conferi existență totalității obiective a conceptului”¹⁶.

Pe planul Conceptului, celor doi medii ai silogismelor speculative considerate aici le corespunde individualizarea (PI), iar pe planul Judecății, individualizanta (I-U \rightarrow I-P \rightarrow I-I), ceea ce se poate vedea și în *Tabelul II*.

Tabelul II

<i>Conceptul</i>	<i>Judecata</i>	<i>Silogismul</i>
PI (Individualizarea)	I-U \rightarrow I-P \rightarrow I-I (Individualizanta)	$\left\{ \begin{array}{l} M_{I \rightarrow I} \text{ (Sinteza proprietăților)} \\ U-M_{I \rightarrow I} \text{ (Sinteza experienței)} \end{array} \right.$

¹⁴ Cf. G.W.F. Hegel, *Enciclopedia științelor filosofice*, Partea I – *Logica*, ed. cit., § 198, p. 314.

¹⁵ Idem, *Știința logicii*, ed. cit., p. 729.

¹⁶ *Ibidem*, p. 730.

Lumea ca întreg a Obiectului chimic poate fi descrisă analog celei a Obiectului mecanic. Obiectul chimic, spre deosebire de cel mecanic, arată Hegel, manifestă a finitate, tendința de a intra într-o comunitate exterioară¹⁷. În momentul conceptului, Obiectul chimic este afirmat ca particular, determinat însă ca individual. Pe planul Logicii obiective aceasta înseamnă că ființa lui este Cantitatea și esența sa este determinată ca Fenomen. Ca Judecată, Obiectului chimic îi revine individualizanta, în care subiectul este individualitatea, iar predicatul este, succesiv, universalitatea (judecata pozitivă), particularitatea (judecata negativă) și individualitatea (judecata infinită). Astfel, sunt relaționate în judecată Cantitatea și Fenomenul.

Din punct de vedere conceptual și judicativ, între $M_{I \rightarrow I}$ și $U-M_{I \rightarrow I}$ nu avem de-a face cu nici un fel de deosebire. Însă, din punct de vedere rațional, ca și în cazul Obiectului mecanic, întâlnim aici Procesul chimic.

IV. OBIECTUL TELEOLOGIC

Contradicția care apare în cadrul Obiectului teleologic se deosebește de cele ale Obiectului mecanic și Obiectului chimic. Mediul figurii a III-a a ființei determinate se constituie asemănător cu cele ale figurii I și a II-a. La nivel conceptual și judicativ avem, ca antecedente ale sale, universalizarea și, respectiv, universalizanta, cu structurile lor categoriale furnizate de Logica obiectivă (vezi *Tabelul III*). În cazul figurii a III-a a reflectării se petrece ceva aparte: universalul ocupă acum poziția termenului mediu; dar extremii sunt, de asemenea, medii, fiecare ocupând deja această poziție. În Obiectul mecanic și în cel chimic, universalul era major, dând o determinație în plus minorului (particularul și individualul), după regula amintită de Hegel în teoria sa a judecății. În cazul figurii a III-a a silogismului reflectării, universalul este nu mai este major, ci mediu.

Semnificația speculativă a ocupării poziției mediului de către universal este esențială. Cu Obiectul teleologic Obiectivitatea devine pe deplin rațională, căpătând, ca și în momentele conceptului și judecății, *totalitatea* determinațiilor. Acesta era, de altfel, *scopul* procesului gândirii raționale. Rațiunea, în sensul elevat pe care îl are în filosofia lui Hegel, nu este doar intim legată de noțiunea comună de scop, ea *este scopul* oricărei cunoașteri¹⁸. Orice cunoaștere poate fi denumită în toată puterea cuvântului cunoaștere doar în măsura în care în ea se realizează rațiunea.

O altă consecință a faptului că în acest silogism speculativ mediul este universal este distincția dintre un scop exterior și unul interior. Scopul exterior redă, ca și în cazul Obiectului mecanic sau al celui chimic, constituirea unei lumi (în acest caz gândită ca având la bază noțiunea de scop), a cărei structură categorială, deși diferită de cele ale Mecanismului și Chimismului, nu este, în fond, decât tot o lume, ca și celelalte. În cazul scopului interior avem de-a face cu ceva nou: *închiderea* procesului Obiectivității, adică recuperarea integrală a structurii rațiunii, distribuită anterior în Procesul mecanic, în cel chimic și în cel teleologic. Pe planul Silogismului se petrece acum evenimentul analog celor care, din punctul de vedere al Conceptului a fost denumit de noi totalizare, iar pe

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Cf. G.W.F. Hegel, *Enciclopedia științelor filosofice*, Partea I – *Logica*, ed. cit., § 204, p. 318: „Conceptul de scop (...) este numit, pe drept, *concept* al rațiunii și pus în opoziție cu universalul abstract al intelectului, care se raportează la particular, numai *subsumându-l*, fără a-l avea în el însuși”. Subsumarea de către universal a particularului, pe care o operează intelectul, a avut deja loc în cadrul procesului pe care-l descrie universalizanta (judecata reflectării). În silogismul reflectării, expresie rațională a scopului, particularul nu mai este subsumat, ci se găsește deja integrat în mediul acestui silogism ($M_{U \rightarrow U}$).

planul Judecării a primit numele de totalizantă. Din perspectiva scopului interior, lumea fizicală, cea chimică, cea biologică, tot ceea ce, în general, este considerat sub aspect sistematic, ca un întreg funcționând după legi specifice, nu este altceva decât rațiunea într-una dintre configurațiile sale.

Contradicția dintre mediul figurii a III-a a ființei determinate și mediul figurii a III-a a reflectării este:

$$\mathbf{M}_{U \rightarrow U} \parallel \mathbf{I-M}_{U \rightarrow U-P}$$

Formulată în termenii lui Hegel, această contradicție este cea dintre legătura care se face între „principiul teleologic și conceptul unui intelect exterior lumii”¹⁹ (scop exterior) și Obiectul constituit ca „natura pentru sine ca (...) un întreg care pentru conceptul său nu are nevoie de altceva, totalitate ce nu se găsește în scop și în intelectul extracosmic conexas cu el”²⁰. Nouă, azi, acest din urmă Obiect ne este mai familiar decât le era contemporanilor lui Hegel, pentru care apărea, dimpotrivă, drept un mod de revoluționar de a gândi. Dar, așa cum, la vremea aceea, modalitatea prin care un intelect exterior lumii putea fi conexas de aceasta stârnea multe nedumeriri, în zilele noastre cosmologia se confruntă cu probleme la fel de greu de soluționat, cum ar fi, de pildă, cele legate de așa-numitul „principiu antropic”.

Tabelul III

<i>Conceptul</i>	<i>Judecata</i>	<i>Silogismul</i>
IU (Universalizarea)	U-I → U-P → U-U (Universalizanta)	$\left\{ \begin{array}{l} \mathbf{M}_{U \rightarrow U} \text{ (Sinteza explicativă)} \\ \mathbf{I-M}_{U \rightarrow U-P} \text{ (Sinteza reintegrării)} \end{array} \right.$

Pentru Hegel, din perspectiva rațiunii nu se pune problema de a tranșa în favoarea unuia dintre cele două tipuri de scop. Această decizie poate preocupa gândirea aflată în momentul Conceptului sau în cel al Judecării. În aceste momente putem ridica problema opțiunii deoarece nu distingem caracterul rațional al ambelor moduri de a vedea Obiectul teleologic.

Cu Obiectul teleologic rațiunea se deschide către Idee. Cele trei momente ale Ideii (Viața, Ideea cunoașterii și Ideea absolută) sunt, ca și în cazul Obiectivității, o reparcurgere a traiectoriei prescrise individualității, particularității și universalității (de acum determinate rațional) de către cele trei figuri silogistice speculative.

V. ÎNCHEIERE

Mecanismul, Chimismul și Teleologia alcătuiesc momentele *Obiectivității*, adică ale gândirii care se afirmă ca determinată pentru obiect sau, pe scurt, Rațiunii. În orizontul Obiectivității categoriile Logicii obiective s-au dovedit a fi mai mult decât instrumente conceptuale cu ajutorul cărora investigăm ceea ce se numește câteodată lumea exterioară, independentă de subiectul cunoscător. Aceste categorii alcătuiesc structuri care, pentru gândire, sunt ale lumii înseși, nu-i sunt impuse din exterior pentru a o modela după un tipar preexistent. Eșafodajul categorial al lumii nu se alcătuiește în mod arbitrar, deoarece este rezultatul unui proces de constituire al Subiectivității însăși. Ca atare, el nu rămâne neschimbat; dimpotrivă, suferă neconținut numeroase transformări.

¹⁹ Idem, *Știința logicii*, ed. cit., p. 736.

²⁰ *Ibidem*, p. 737.

Pentru gândirea aflată în momentele Conceptului sau Judecății, adică pentru gândirea care nu este suficient de dezvoltată încât să livreze cunoașterii o lume ca întreg, contradicțiile care apar pe planul Rațiunii nici nu-și dezvăluie adevăratele dimensiuni. Din perspectiva Conceptului sau a Judecății, medii speculativi ai ființei determinate și reflectării din cele trei figuri silogistice recunoscute de Hegel (figurile aristotelice) nu pot fi distinși ca atare. Pur și simplu pentru că atât Conceptul, cât și Judecata nu ating complexitatea Silogismului în relaționarea categoriilor Logicii obiective. În momentul Conceptului putem distinge modul afirmat de modul determinat, în momentul judecății subiectul și predicatul, dar nu putem din principiu constitui un mediu decât în momentul Silogismului. De aceea gândirea structurată sub forma Conceptului sau Judecății, aflată în fața unor antinomii sau paradoxuri (cele relevate de Kant erau, de altfel, numai câteva dintre antinomiile pe care Rațiunea le produce), tinde să renunțe la înaintarea pe un teritoriu pe care-l resimte ca fiind din ce în ce mai nefamiliar.

Deși mai puțin complexe decât Silogismul, nici Conceptul și nici Judecata nu sunt neglijabile în procesul dezvoltării raționale, așa cum îl înțelege Hegel. Cei trei medii ai silogismului ființei determinate devin medii abia după realizarea judecății conceptului (totalizanta). Altminteri, cele trei figuri silogistice ar fi simple scheme, iar schemele nu justifică prin nimic pretenția că redau structura Obiectului mecanic, chimic sau teleologic. O complexitate silogistică goală întâlnim totuși în cazul figurii a IV-a silogistice – asupra căreia nu ne-am oprit în acest studiu, dar care nu merită să fie neglijată, mai ales că ea este cea care dă rațiunii, astăzi, sensul cel mai comun – în care universalitatea nu mai este decât o identitate abstractă, o uniformizare a celor trei concepte determinate.

Înțelesul hegelian al Rațiunii, în care Mecanismul, Chimismul și Teleologia apar ca momente ale unei dezvoltări categoriale nu a fost, deseori, preluat cum se cuvine, atunci când a fost criticat pe baza rezultatelor înregistrate de cercetarea științifică ulterioară. În principal trebuie reamintit aici faptul că cercetările științifice, fie ele din domeniul fizicii, al chimiei sau biologiei, fie din discipline care pe vremea lui Hegel nici nu apăruseră (cum ar fi psihologia sau sociologia) nu au ca obiect de studiu gândirea și raporturile intercategoriale și că ele își încheie misiunea exact acolo unde demersul filosofic începe, ca și faptul, la fel de important, că rezultatele cercetărilor științifice aduc mereu modificări la nivelul categoriilor Logicii obiective. Nu i se poate reproșa lui Hegel că a pornit, în această parte a *Științei logicii*, de la o listă de categorii care reflectă, în general, starea științelor de pe vremea lui Napoleon. Orice filosof, din orice epocă, a fost silit să procedeze la fel, unii filosofi fiind chiar siliți să se dedice ani de-a rândul cercetărilor științifice și să renunțe treptat la ambițiile sistematice. În schimb, în perioada post-hegeliană, s-a întâmplat tot mai des invers: ca oamenii de știință, intuind implicațiile transdisciplinare ale investigațiilor de specialitate, să încerce integrarea lor în pseudo-sisteme filosofice.

Unul dintre cele mai frecvente reproșuri care i s-au adus lui Hegel, reproș care a dat oarecare greutate pseudo-sistemelor filosofice care l-au concurat și care au proliferat în secolele XIX și XX a fost acela de a fi susținut că lumea materială își are originea în Idee. El dovedește însă o neînțelegere totală a filosofiei hegeliene. Lumea, ca Obiect mecanic, chimic sau teleologic, este, de fiecare dată, o *structură categorială*, un întreg rațional. Materia este însă o simplă categorie care, oricum ar fi concepută, de una singură rămâne foarte departe de orice întreg rațional, neputând oricum alcătui o autentică lume. O lume strict *materială* – fie că-și are, fie că nu-și are originea în Idee – este o viziune asupra lumii care se caracterizează prin precaritatea ei.